

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.13.01(477)

В. А. Александрова
аспірант*Харківського національного університету внутрішніх справ***ПРАВОВА ПРИРОДА АРЕШТУ МАЙНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Актуальність теми дослідження. Конституція України закріпила, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Відповідно Основний Закон держави визначив обов'язок держави та органів державної влади обов'язок щодо забезпечення реалізації, дотримання та захисту основоположних прав та свобод людини і громадянина, невиконання державою свого позитивного обов'язку тягне за собою відповідальність згідно із законом. У свою чергу, зазначене Конституцією України положення щодо дотримання і захисту прав людини знаходить своє продовження у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де зазначено, що ніхто не може бути обмежений чи позбавлений права свободи та особистої недоторканності, крім випадків, що передбачені законом та у чіткій відповідності до процедури, встановленої законом [2]. Відповідно особа може бути обмежена у своїх правах не інакше як на підставі рішення судді у порядку та на підставах, що визначені законом.

Загальновідомо, що обмеження прав та свобод осіб здійснюється, у т. ч. і в рамках кримінального судочинства задля досягнення завдань кримінального провадження. А відтак, визначення правової природи того чи іншого правового інституту дозволить найповніше розкрити сутність кожної процесуальної чи слідчої дії з метою недопущення дискримінації осіб та дотримання принципів кримінального процесу з урахуванням європейських стандартів. Останні активно впроваджуються у вітчизняну практику застосування кримінального процесуального закону після початку реформування системи кримінального судочинства та прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), що є значним здобутком на шляху до створення правової

держави з дотриманням принципу верховенства права та законності. В даному контексті слушно зазначає А. Л. Даль, який вказує, що у цілому чинний порядок здійснення кримінального провадження значно відрізняється від сталих підходів проведення кримінального судочинства. Важливим питанням, яке суттєво впливає на захист прав, свобод і законних інтересів особи, є належне виконання завдань кримінального провадження, що в передбачених законом випадках супроводжується необхідністю застосування системи заходів забезпечення кримінального провадження [3, с. 38].

Тобто, наразі з метою ефективної реалізації завдань кримінального судочинства та в умовах приведення кримінального процесуального законодавства України у відповідність із міжнародними нормами нагальним є визначення правової природи інститутів у кримінальному процесі, в т. ч. й інституту арешту майна.

Метою даної статті є дослідити правову природу інституту арешту майна у кримінальному процесі України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання визначення правової природи арешту майна у кримінальному процесі України, досліджували: С. А. Альперт, Ю. П. Аленін, С. Є. Абламський, В. В. Вапнярчук, В. І. Галаган, І. В. Глов'юк, В. О. Гринюк, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, О. Б. Комарницька, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, В. В. Назаров, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Д. Б. Сергєєва, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, А. Р. Туманянц, В. М. Трофименко, М. С. Строгович, Л. Д. Удалова, Т. Г. Фоміна, С. С. Чернявський, О. В. Швидкова, В. Ю. Шепітько, В. П. Шибіко, О. Г. Шило, О. О. Юхно, Ю. П. Янович, О. Г. Яновська та інші провідні вчені-процесуалісти.

Виклад основного матеріалу. З теорії кримінального процесу відомо, що заходи забезпечення кримінального провадження – це врегульовані кримінальним процесуальним законом специфічні способи і засоби обмеження прав, свобод і законних інтересів особи, що застосовуються:

1) уповноваженими законом державними органами і посадовими особами в межах своєї компетенції тільки в період кримінального провадження;

2) в разі, якщо авторитету закону та переконання в необхідності виконання приписів норм права є недостатньо;

3) при наявності умов, підстав і в порядку, що встановлені кримінальним процесуальним законом;

4) для припинення або попередження порушень закону з боку учасників кримінального процесу, зазначених у законі, крім їх волі і бажання;

5) з метою забезпечення дієвості кримінального провадження;

6) всупереч волі та бажанню учасників кримінального провадження [4, с. 76].

При цьому варто наголосити, що у відповідності до Конституції України громадяни України мають ряд невідчужуваних прав та основоположних свобод, які не підлягають обмеженню в кримінальному судочинстві за жодних обставин. Відповідно до Конституції України до кола таких прав та основоположних свобод належать наступні:

1) ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом (ст. 29);

2) не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду (ст. 30);

3) ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. (ст. 32); 4) ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61);

5) ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ст. 62) і деякі інші [1].

Систему заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до КПК України становлять:

1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід (глава 11 КПК України);

2) накладання грошового стягнення (глава 12 КПК України);

3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (глава 13 КПК);

4) відсторонення від посади (глава 14 КПК України);

4¹) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;

5) тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК України);

6) тимчасове вилучення майна (глава 16 КПК України);

7) арешт майна (глава 17 КПК України);

8) затримання особи (глава 18 КПК України);

9) запобіжні заходи (глава 18 КПК України) [5].

Починаючи із 2012 року Верховною Радою України прийнято ряд законопроектів положення яких регулюють ряд питань, що пов'язані з реалізацією інституту арешту майна. Варто наголосити, що ще жодна глава КПК України не зазнавала таких суттєвих змін, як глава 17 КПК, що регламентує процедуру застосування арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження.

Після здобуття Україною незалежності провадження в кримінальних справах на території України здійснювалось за правилами КПК 1960 року [6]. Порядок накладення арешту на майно визначала ст. 126 КПК 1960 року, у відповідності з якою забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна проводилося виключно шляхом накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходилося, а також шляхом вилучення майна, на яке накладено арешт.

КПК 1960 року передбачав, що майно, на яке накладено арешт, описується відповідно із законом та може бути передане на зберігання представникам підприємств, установ, організацій або членам родини обвинуваченого чи іншим особам [7, с. 232].

До прийняття чинного КПК України передбачалося, що особи, яким передано майно, попереджаються під розписку про кримінальну відповідальність за його незбереження. А також, що не підлягають описові предмети першої потреби, перелік яких було визначено в додатку до Кримінального кодексу, що використовуються особою, у якої проводиться опис, і членами її родини.

Зазначалося, що арешт майна та передача його за зберігання оформлювалося протоколом, який підписувався особою, яка проводила опис, понятими і особою, яка прийняла майно на зберігання. До протоколу додавався підписаний вказаними особами опис переданого майна, яке передавалось на відповідальне зберігання. У необхідних випадках з метою встановлення вартості описаного майна міг запрошуватися спеціаліст, який також підписував протокол та відповідно опис майна до нього з його оцінкою [8, с. 12].

Багато хто з науковців дотримувався думки, що під час проведення досудового розслідування рішення про накладення арешту на майно, цінності обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, має прийматися виключно судом. Так, М. Л. Долгополов стверджував, що доцільно передбачити у ст. 126 КПК положення, що накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого, яке знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, проводиться за вмотивованою

постановою суду [9, с. 38]. Дослідник відзначав, що законодавча регламентація застосування цього заходу кримінально-процесуального примусу є недосконалою та такою, що не забезпечує в повній мірі потреби органів досудового слідства. Необхідно реформувати даний інститут та передбачити в нормах КПК одержання судового дозволу для проведення обшуку разом із накладенням арешту на майно на підставі єдиної постанови [10, с. 286].

Також серед науковців активно точилися дискусії щодо того, що саме судовій процедурі притаманні гарантії, які найбільше забезпечують дотримання прав людини [11, с. 23]. Зокрема, І. А. Коваленко звертав увагу на те, що за кримінально-процесуальним законодавством деяких країн арешт на майно накладається за судовим рішенням (ст. 205 КПК Республіки Молдова). Частиною ч. 1 ст. 126 чинного КПК також слід доповнити положенням, що за постановою судді провадиться накладення арешту на майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії [12, с. 305]. У свою чергу, М. А. Маркуш вважала за необхідне віднести до компетенції суду вирішення питання про накладення арешту на майно підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії (незалежно від виду майна) [13, с. 92].

Дослідник С. Г. Герасименко обґрунтував недоцільність застосування слідчим самостійно такого заходу кримінально-процесуального примусу, як накладення арешту на майно [14, с. 6]. Так, аналізуючи вимоги КПК 1960 року та досвід окремих зарубіжних країн (зокрема КПК Вірменії, Республіки Білорусь, Естонії, Казахстану, Молдови та інших), науковець дійшов висновку, що по рівню конституційної захищеності не відповідає застосування слідчим самостійно такого заходу кримінально процесуального примусу, як накладення арешту на майно. Цей захід повинен застосовуватись за вмотивованою постановою судді [14, с. 9].

Автор О. В. Верхогляд-Герасименко наводила аргументи про доцільність віднесення прийняття рішення про арешт майна до виключної компетенції суду. Пропонувалось «нормативно закріпити єдиний порядок ініціювання перед судом розгляду питання про арешт майна» [15, с. 10]. В подальшому В. І. Чорнобук пропонував віднести до рішень судді в порядку попереджувального судового контролю рішення про накладення арешту на майно, включаючи кошти фізичних та юридичних осіб, які знаходяться на рахунках або на зберіганні в банках і в кредитних установах [16, с. 152].

Окремі науковці погоджувались з законодавчою регламентацією, що арешт на майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, накладається за постановою слідчого. Однак

вважали, що слід встановити подальший судовий контроль за прийняттям ним цього рішення. Так, Д. П. Кисленко писав, що доцільно доповнити ст. 126 КПК нормою про оскарження до суду постанови органу дізнання, слідчого про накладення арешту на майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які за законом несуть матеріальну відповідальність за його дії [17, с. 33].

Підсумовуючи викладене зазначимо, що арешт майна є заходом примусового характеру, який хоча і обмежує право власності особи забезпечує дієвість реалізації засад кримінального провадження та надає можливість відшкодувати завдану кримінальним правопорушенням шкоду.

Висновки. Таким чином, аналіз етапів формування інституту арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження дає підстави стверджувати, що вказаний інститут дедалі частіше піддавався змінам та численним доповнень внаслідок ряду факторів, серед яких: імплементація міжнародного законодавства; урахування практики Європейського суду з прав людини; неузгодженість окремих положень застосування інституту арешт майна у практичній слідчій та судовій практиці. У зв'язку з чим для інституту арешту майна як захід забезпечення необхідно визначити власний понятійно-категоріальний апарат. В цілому зміни до КПК дозволять, по-перше, чітко розмежувати підстави для скасування та оскарження арешту майна, а по-друге, внесуть чіткість у саму процедуру розгляду відповідних скарг та клопотань. Крім того, зміни в КПК ніяким чином не вплинуть на обсяг прав сторони захисту та власників майна при реалізації процедури повернення арештованого майна.

Література

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : прийнят. і ратиф. 17.07.1997 № 475/97-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. А. Л. Даль Процесуальний порядок застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 233 с.
4. Кримінальний процес : підручник / Бойко О. П., Гаркуша А. Г., Захарко А. В., Литвинов В. В., Рогальська В. В., Сербін М. М., Солдатенко О. А., Федченко В. М., Черняк Н. П. / кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О. Ф. Кобзар. У 2-х ч. Ч. 1. Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. 337 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Про затвердження Кримінально-процесуального кодексу Української РСР: Закон УРСР від 28 грудня 1960р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1961. № 2. 15 с.

7. Кримінальний процес : підручник. Харків : Право, 2018. 584 с.

8. Ігнатенко В. В. Розшук та забезпечення конфіскації майна в механізмі співробітництва держав у боротьбі зі злочинами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2010. 20 с.

9. Долгополов М. Л. Особливості накладення арешту на майно у справах, пов'язаних із використанням радіочастотного ресурсу. Проблеми застосування заходів кримінально-процесуального примусу під час досудового провадження: матеріали круглого столу (Дніпропетровськ, 22 листоп. 2011 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. С. 36–40.

10. Долгополов М.Л. Особливості накладення арешту на майно при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним використанням радіочастотного ресурсу // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України: матеріали між нар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 квітн. 2012 р. / М.Й. Курочка, О.І. Левченков, В.І. Галаган та ін.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О.Дідоренко, 2012. С. 280–286.

11. Шило О. Г. Теоретичні основи та практика реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... дотр. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 38 с.

12. Коваленко І.А. Окремі питання забезпечення цивільного позову у кримінальному процесі / І.А. Коваленко // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України: матеріали між нар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20 квітн. 2012 р. / М.Й. Курочка, О.І. Левченков, В.І. Галаган та ін.; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О.Дідоренко, 2012. С. 302–306.

13. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України: монографія. Харків : СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. 208 с.

14. Герасименко С. Г. Судовий контроль на досудових стадіях кримінального судочинства: національне законодавство та зарубіжний досвід: автореф. дис. ... канд. юри. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 20 с.

15. Верхогляд-Герасименко О. В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.

16. Чорнобук В. І. Законність та обґрунтованість процесуальних рішень судді в порядку судового контролю в досудових стадіях кримінального процесу: монографія. Харків : Право, 2008. 184 с.

17. Кисленко Д. П. Судовий контроль під час розслідування злочинів: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 239 с.

Анотація

Александрова В. А. Правова природа арешту майна у кримінальному процесі України. – Стаття.

У статті досліджено правову природу розвитку арешту майна у кримінальному процесі України. Наголошено, що визначення правової природи того чи іншого правового інституту дозволить найповніше розкрити сутність кожної процесуальної чи слідчої дії з метою недопущення дискримінації осіб та дотримання принципів кримінального процесу з урахуванням європейських стандартів. Останні активно впроваджують-

ся у вітчизняну практику застосування кримінального процесуального закону після початку реформування системи кримінального судочинства та прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: інститут арешту майна, заходи забезпечення кримінального провадження, кримінальне провадження, кримінальний процес України.

Аннотация

Александрова В. А. Правовая природа ареста имущества в уголовном процессе Украины. – Статья.

В статье исследованы правовую природу развития ареста имущества в уголовном процессе Украины. Отмечено, что определение правовой природы того или иного правового института позволит наиболее полно раскрыть сущность каждой процессуальной или следственного действия с целью недопущения дискриминации лиц и соблюдение принципов уголовного процесса с учетом европейских стандартов. Последние активно внедряются в отечественную практику применения уголовного процессуального закона после начала реформирования системы уголовного судопроизводства и принятия нового Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: институт ареста имущества, меры обеспечения уголовного производства, уголовное производство, уголовный процесс Украины.

Summary

Alexandrova V. A. Legal nature of the arrest of property in the criminal process of Ukraine. – Article.

The article investigates the legal nature of the development of property seizure in the criminal process of Ukraine. It is emphasized that the definition of the legal nature of a particular legal institute will allow to reveal the essence of each procedural or investigative action in order to prevent discrimination against persons and to observe the principles of criminal procedure in accordance with European standards. The latter are being actively implemented in the domestic practice of applying the criminal procedural law after the reform of the criminal justice system and the adoption of the new Criminal Procedure Code of Ukraine.

It is determined that measures for ensuring criminal proceedings are specific ways and means of limiting the rights, freedoms and legitimate interests of a person, which are regulated by the criminal procedural law: 2) if the authority of the law and the conviction of the need to comply with the provisions of law are not enough; 3) in the presence of conditions, grounds and in the order established by the criminal procedural law; 4) for the termination or prevention of violations of the law by the participants of criminal proceedings specified in the law, in addition to their will and desire; 5) to ensure the effectiveness of criminal proceedings; 6) contrary to the will and will of the participants in criminal proceedings.

It is established that the seizure of property is a measure of coercive nature, which, although limiting the property right of a person, ensures the effectiveness of the implementation of the principles of criminal proceedings and provides an opportunity to recover damages caused by a criminal offense.

It was concluded that the institute was more and more subject to changes and numerous additions due to a number of factors, including: implementation of international legislation; taking into account the case law of the European Court of Human Rights; the inconsistency of certain provisions of the application of the Institute of property seizure in practical investigative and judicial practice.

In connection with what for the Institute of property seizure as a security measure it is necessary to define your own conceptual and categorical apparatus. On the whole, amendments to the criminal procedural law will allow, first, to clearly delineate the grounds for the cancellation and appeal of the seizure of property, and secondly, they will clarify the procedure for dealing with the respective

complaints and petitions. In addition, changes to the criminal procedural law will in no way affect the scope of the rights of the defense party and property owners in the process of returning the seized property.

Key words: institution of property seizure, measures to ensure criminal proceedings, criminal proceedings, criminal procedure of Ukraine.